

Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında

Atilla ÇETİN

Osmanlı devletinden günümüze intikal eden zengin arşiv malzemeleri arasında, bir bölümü, özel ehemmiyet arz eden şer'iyye sicilleri teşkil etmektedir. Halen Türkiye'nin çeşitli müzelerinde ve İstanbul'da Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde toplam olarak 17-18 bin civarında bu tür sicillerden mevcut olup, bunlardan istifade ederek değerli araştırmalar ortaya konduğu gibi, toplu katalog çalışmaları da sürdürülmektedir (1). Henüz Türkiye genelinde toplu bir katalog meydana getirilemediğinden, Türkiye'deki bütün siciller hakkında kesin rakam vermek mümkün olamamaktadır. Bundan başka, bir kısım şer'iyye sicilleri, Türkiye dışında ecnebi memleketlerde ve özellikle zamanında Osmanlı İmparatorluğunun birer parçası veya eyâleti olan ülkelerde kalmıştır. Türkiye'de ve Türkiye haricinde bulunan siciller birbirini tamamlayan ve itmam eden bir özelliktedir. Aynı koleksiyonun birer parçalarıdır. Türkiye dışındaki sicilleri bilmek,

(1) Dr. Cahid Baltacı, «Şer'iyye sicillerimizin târihi ve kültürel ehemmiyeti 1, 2», *Hergün Gazetesi*, 9-10 Haziran 1979; Halit Oğan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara 1958, s. VI-VII; Osman Ersoy, «Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru», *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI, 3-4 (Temmuz-Aralık 1963), s. 33-65; Mücteba İlgürel, «Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru», *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28-29 (1974-1975 «1975»), s. 123-166; Yusuf Halaçoğlu, «Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğuna doğru. Adana şer'iyye sicilleri», *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30 (1976), s. 99-108; Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1979, s. 146-151; Atilla Çetin, «Türkiye'deki önemli arşivler ve özellikleri», *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1, 5 (Nisan 1980), s. 75-81; Ronald Jennings, *The juridical Registers (şer'i mahkeme sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a source of Ottoman History*, University of California, Los Angeles, 1971.

mevcudiyetinden haberdar olmak yanında, bilhassa bunlardan yapılan neşriyatı takip etmek konu ile ilgilenenler bakımından çok elzemdir. Biz, eldeki imkânlar ve bulabildiğimiz malûmat ölçüsünde, Türkiye haricindeki şer'iyye sicilleri hakkında bilgi vererek bunları arşivcilik nokta-i nazarından tanıtmak ve sicillere istinaden yapılan yayınları göstermek amacını hedef alarak bu makalemizi hazırladık. Zamanla yeni malûmat ilâvesiyle bu çalışmayı genişletmek mümkün olabilecektir.

Bugün Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk gibi Balkan ve Osmanlı devletinden 20 inci yüzyıl başlarında ayrılmış olan Suriye, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan vs. gibi Arap ülkelerinde zengin şer'iyye sicilleri serileri bulunmaktadır. Özellikle Balkan ülkelerinde sicillerden kıymetli yayınlar yapılmaktadır. Arap ülkelerinde de malzemenin önemi anlaşılmaya başlanmış olup, neşir faaliyetine geçenler vardır.

BULGARİSTAN'da bulunan siciller :

Bulgaristan'da Sofya'da «Kiril ve Metodii Milli Kütüphanesi» nin Orientalistiçeski Otdel denilen Şarkiyât bölümünde 177 adet Osmanlı şer'iyye sicili mevcuttur. Sicillerin aid oldukları yerler, tarihleri ve adetleri şöyledir;

<u>Sicilin aid olduğu yer</u>	<u>Yılları</u>	<u>Adedi</u>
Hacıoğlupazarı	1213-1316	9
Ruşuk	1066-1296	42
Silistre	1206-1305	5
Sofya	1013-1262	53
Cuma-i atik	XIX. yüzyıl	1
Vidin	1110-1282	67

Şimdiye kadar hiç bir sicil bütünü ile yayınlanmadı. Sadece bazı sicillerden çeşitli meselelere dâir bölümler ve hükümler yayınlandı. Bilhassa şu makale oldukça önemlidir; Jan Kabrda, «Les anciens registres tuross des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie», **Archiv Orientalni**, 19 (1951), p. 239-292 (2).

[2] Bulgaristan'daki şer'iyye sicillerinin tam dökümü ve kotları hk. Atilla Çetin, «Yabancı ülkelerde bulunan Osmanlı arşiv malzemeleri, yayınları ve önemi. Bulgaristan'da bulunan malzemeler..», **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 2, 7 (Ağustos 1980), s. 184-199, bilhassa s. 188-193.

SURİYE'de bulunan siciller:

Suriye'de yürütülen merkezi arşiv politikası sayesinde, birçok arşiv malzemesi, Tarihi Vesikalar Müdürlüğü (Mudiriyyat al-Vasaik al-Tarihiyya-Direction des Documents Historiques) denilen Milli Arşivde toplanmıştır. Şam'da Suk-ı Saruca, Şari'at Taura'da, Beyt-i Halid el-Azm adlı binada yerleşmiş bulunmaktadır. Millî Arşivde, Orta-Doğu tarihine aid değişik zengin malzeme ve kronikler yanında, şimdiye kadar pek az araştırılmış ve kullanılmış olan birçok Osmanlı arşiv malzemeleri ve bu meyanda şer'iyye sicilleri mevcuttur.

Suriye Milli Arşivinde Şam, Halep, Hama mahkeme sicilleri bulunmaktadır.

Şam şer'i mahkeme sicilleri 804 adettir. 991-1304/1583-1887 yıllarına aiddir. Son tarih, son cildin tarihi değildir. 787 inci cildin tarihidir. Geçmişte kalifiye personel eksikliği, sicillerin tasnifinde hatalara sebep olmuştur. Bu sicillerin 805 ten itibaren devamı sayılabilecek 61 adeti 1321/1904 yılına kadar devam etmektedir. Son ciltte 1326/1909 yılına aid vakalar da kaydedilmiştir. Bu 61 cilt, Şam'da Adalet Sarayı kütüphanesinde bulunmaktadır. Millî Arşiv Müdürlüğü bunları arşive devretmek girişimindedir.

Halep şer'iyye sicilleri 297 adettir. 962-1303/1555-1886 yıllarına aiddir. Şam sicillerindeki gibi tarihler mutlaka mütevali değildir. 1303 son tarihi 276 ıncı cilde aid olup, son cild 297 yi ilgilendirmemektedir. 289 dan 297 ye kadar son dokuz cild envanterde karışık olarak tasvir edilmiştir. Bunlar 974 den 1211 e /1566-1796 kadar tarihlenen değişik belgeleri ihtiva ederler. Ciltlerde tarih sırası muntazam değildir. Siciller Halep'in şu mahkemelerinden intişar etmiştir: al Mahkama al-Kubra (Hanefi kadısının mahkemesi), al Mahkama al-Bankusiyya veya Mahkama Bankusa, al Mahkama al-Salahiyya, al Mahkama al-Şafi'iyya, Mahkamat al Kisma al-Askariyya, Mahkamat Gabal Sam'andır.

Halep şer'iyye sicillerinin devamı (numara 298 den 360 a kadar) 63 cilt İstanbul'dan gelen fermanlar ve diğer devlet erkanının emirlerini ihtiva eder. Tarihleri 1101-1288/1689-1871'dir.

Sicillerin halihazır tasnif durumundaki hataların bol bulunması sebebiyle, her yüzyılın ne kadar cilde sahip olduğunu kesinlikle söylemek zordur. Şam sicillerinin, Halep sicillerine nazaran daha fena korundukları, birçok zararlara ve özellikle rutubete maruz kaldıkları tahakkuk eder. Halep sicillerinin her cildi aşağı yukarı 400 sayfayı geçer. Yazı ve cildleri güzeldir.

Hemen bütün siciller Arap dili ile yazılmıştır.

Şam sicilleri dört tiptir; Kassam al-Askari sicilleri, Kassam al-Arabi sicilleri, müteveffaların (muhallefat) sicilleri, mutad mahkeme sicilleri.

Osmanlı devrinde Şam'da 6 büyük mahkeme vardı.

Hama sicilleri, Hama'da Azm Kasrı denen tarihi binada bulunurken, Şam'a Millî Arşive nakledilen 64 adet cilttir. 942/1292/1535-1875 tarihlerini kapsamaktadır.

Humus şer'i mahkemesi, tasnif edilmemiş ve istifadeye sunulmamış sayısı belirsiz sicillere sahiptir.

Suriye'nin başka yerlerinde, meselâ Lazkiye (Lattakiye)'de siciller bulunması muhtemeldir. Tarihi Vesikalar Müdürlüğü, vilâyet merkezlerinde dağınık bulunan bütün mahkeme sicillerini Şam'da Millî Arşiv'de toplamak için gereken araştırmalar ve çalışmalar yapmaktadır (3).

Suriye'de bulunan sicillerin dökümü şöyledir;

<u>Sicilin aid olduğu yer</u>	<u>Yılları</u>	<u>Adedi</u>
Şam	991-1304	804 (ayrıca 61)
Halep	962-1303	297
Hama	942-1292	64

IRAK'ta bulunan siciller:

Bağdad'da bulunan (al Markaz al-Vatani li hıfz al-Vasâik al vaziriyya) da merkezi bir arşiv kurulması plânlanmaktadır. Değişik vilâyetlerin kütüphane ve müzelerinde, Vakıflar idaresinde, medrese kütüphanelerinde Osmanlı arşiv malzemelerine raslamak mümkündür. Bu arada şer'iyye sicilleri de bulunmaktadır. Ancak, hangi şehir ve kasabada bulunduğu, adetleri ve tarihleri tesbit edilemedi (4).

(3) Abdul-karim Rafeq, «Les Registres des tribunaux de Damas comme source pour l'histoire de la Syrie», *Bulletin d'Etudes Orientales*, /Institut Français, Damas/ 26 (1973), p. 219-226; Jozef Matuz, «Wissenschaftliche nachrichten Osmanistische archivreisen im Irak und in Syrien», *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band 129 (1979), p. 1-7; Jan Rechman-Ananiasz Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*, Paris 1968, p. 33; Abdüfâziz Muhammed Avad, *İdaretü'l Osmaniye fi Vilâyet-i Suriye, 1864-1914*, Şam 1969, s. 372; *The Province of Damascus, 1723-1783*, Beyrut, 1970.

(4) Jozef Matuz, aynı makale, p. 1-4.

ROMANYA'da bulunan siciller:

Romanya'da Bükreş'teki Devlet Arşivi'nde (Arhivelor Statului) zengin Osmanlı arşiv malzemeleri arasında, Tulça sancağına aid 55 civarında sicil defterleri de bulunmaktadır. Diğer bazı şehir ve kasabalara ait sicillerin mevcudiyeti de muhtemeldir (5).

YUGOSLAVYA'da bulunan siciller:

Yugoslavya'nın çeşitli bölge ve vilâyetlerinin arşiv ve enstitülerinde zengin Osmanlı arşiv malzemeleri olduğu bilinmektedir. Bunlardan pek çok yayınlar yapılmaktadır.

Üsküp'te Makedonya Tarihi Enstitüsü (Institute of Macedonian History in Skoplje), Üsküp Millî Arşivinde bulunan Manastır (Bitola) kadı sicillerini yayınladı. Bu siciller 16 ncı yüzyıla kadar inmektedir. *Turski Dokumenti za Makedonskata İstoriја*, Vol 1 (1800-03), Skopje 1951; 2 (1803-08), Skopje 1953; 3 (1809-17), Skopje 1955; 4 (1818-27), Skopje 1957; 5 (1827-38), Skopje 1958. Bu çalışma esas itibariyle Manastır kadı sicillerinin nakline dayanmaktadır. Bu siciller 1607 den 1912'ye kadar uzanan zaman kesitine aiddir. Osmanlı devleti zamanında Makedonya halkının ekonomik, sosyal, hukuki şartları hakkında değerli bilgiler ihtiva eder. Faksimile ve tercümelere var. P. Dzhambovski ve Arif Starov tarafından hazırlanmıştır.

Arnavut Belgradı'nda 16-19 uncu yüzyıllar arasında 200 den ziyade sicil vardır.

Priştine'de, Eyalet Arşivi ile Vakıflar Kütüphanesinde Osmanlı arşiv malzemeleri arasında siciller bulunmaktadır.

Yugoslavya'nın Bosna-Hersek bölgesine aid siciller, Sarajevo (Sarajbosna) Şarkiyât Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir. Travnik kadısının 1785-1876 yılları arasında tuttuğu sicillerden 17 adedi buradadır. Ayrıca, Lübin (10), Mostar (9), Blaga (8), Foynik (4), Zenik (3), Trebini (2), Dovan (2), Yayak (1), Teşan (1), Garaçanik (1), Prozor (1), Priyedor (1), Prusak (1), Üsküp (1), Biyelin (1), Lübuk (1), ve Sarajevo mahkemesinin 1775-1776 yıllarına aid bazı sicil sahifeleri mevcuttur (6).

Balkan Savaşı esnasında Sırp orduları Makedonyaya geldiği zaman bazı kadı sicilleri tahribe uğramış veya yanmıştır.

(5) Atillâ Çetin, «Romanya'da bulunan Osmanlı arşiv malzemeleri, yayınları ve öne mi», *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2, 9 (Aralık 1980), s. 243-248.

(6) J. Reychman-A. Zajaczkowski, aynı eser, p. 55-59; Dr. Hüseyin Ayan, *Bibliyografya/Doğu Dilleri Dergisi* (Revue de Philologie Orientales. Prilozi za Orijentalnu Filologiju), 25 (1976) C. Fehim Spaho, 31-41 s./ *Türk Kültürü*, Yıl XVII/195 (Ocak 1979), s. 184-186.

YUNANİSTAN'da bulunan siciller:

Yunanistan'ın istiklâlini kazandığı 1829 yılından önceye aid Osmanlı arşiv malzemeleri ancak az veya çok özel müesseselerde veya şahıslar elindedir. Birçokları da tahribe uğramıştır. Fakat onları tam listesini vermek çok zordur. İyonya'da, Larissa'da, Girit'te, Peleponnez'de ve bazı adalarda bulunması muhtemeldir. Ser'iyye sicilleri konusunda, Yunanistan'da mevcut bazı siciller. diğer Osmanlı arşiv malzemeleri meyanında Selânik'teki Macedonian İnstitute'de toplanmıştır.

Girit sicillerinden 3 büyük cilt halinde tercümeler yapılmıştır; Nicolaos Stavranidis (Girit Arşiv Müdürü), *Metaphrasis Tourkikon İstoriyon Engraphon aphonon is tin İstorian tis Kritis*, c. 2, 1976 (1676-1694 yılları).

Dimitridis, Makedonya sicillâtından Yunancaya çevirdi.

Jean Vasdravellis, *Archives historiques de Macédonie II, Archives de Verria et de Naoussa, 1598-1886*, Ed. Société des Etudes Macédoniennes.

Jean Vasdravellis, *İstoriya Arheia Makedonias, Arheion Tessalonikis 1695-1912, Tessalloniki 1952*; aynı yazar, *İstoriya Arheia Makedonias, Arheion Veias-Naosis, 1598-1886, Tessaloniki 1954*; aynı yazar, *İstoriya Arheia Makedonias, Arheion Monis Vlattadon, 1466-1839, Tessalloniki 1955*; A. E. Bakalopoulos, *Thasos, son histoire, son administration de 1453 à 1912*, Ecole Française d'Athènes, Paris 1953. Bu son eserin bibliyografyasında gösteirildiğine göre, yayımlanmamış kaynaklar bölümündeki ifadeye nazaran epey Türkçe kaynak kullanılmıştır.

MISIR'da bulunan siciller:

Kahire'de Dârü'l-mahfûzât, Dârü'l-kutub ve'l-vesâik el Misriyye gibi müesseselerde bulunan Osmanlı arşiv malzemeleri arasında pek çok şer'iyye sicilleri de mevcuttur. Abidin Sarayı'nda da Mehmed Ali Paşa'dan itibaren olan malzemeler vardır. Jean Deny'nin şu eserinde biraz eskimiş olmakla beraber Mısır şer'iyye sicilleri hakkında bilgi bulunmaktadır; J. Deny, *Sommaire des archives turques du Caire, Cairo 1930* (Kahire Türk arşivinin mücmeli). Son yıllarda Mısır şer'iyye sicillerinin muntazam bir şekilde tanzim ve tasnif edildiği, sicillere dayanarak neşriyât yapıldığı öğrenilmiştir. Sicillerin yayımlanmış bir katalog veya envanteri olup olmadığı anlaşılamamıştır. André Reymond bu araştırmacılarından birisidir.

KIBRIS'da bulunan siciller:

Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi devrine aid tarihinin pek önemli malzemelerini teşkil eden şer'iyye sicilleri, 1962 yılına kadar Evkaf Dairesi'nde muhafaza edilmiş, bu tarihten sonra Kıbrıs Türk Müzesi'ne devredilmiştir. Kıbrıs şer'iyye sicilleri 54 defterden müteşekkildir. 1 numaralı defter, hicri 988-1003/1580-1594 yıllarına aiddir. 54 numaralı defter ise, 1301-1306 senesini ihtiva eder (7).

**

Kudüs şer'iye sicilleri 1528 yılından itibaren mevcuttur. Hayfa'da 1901 - 1918'e aid 14 sicil vardır. Yafa, Nablus ve Gazzze'ye aid özelliklerle 19. asra aid siciller bulunmaktadır.

(7) Vergi H. Bedevî, «Kıbrıs şer'i mahkeme sicilleri üzerinde araştırmalar», *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi* (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s. 139-148; Mustafa Haşım Altan, James A. Mc. Henry, Jr. and Ronald J. Yennings, «Archival materials and research facilities in Turkish Federated State of Cyprus: Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic», *IJMES*, 8 (1977), p. 29-42.